

Tadeusz Serylak

ŚREDNIOWIECZNE PRZEMIANY KONIUNKTURALNE GŁOGOWA I ŚWIDNICY

Średniowieczne miasta śląskie, ów niezwykle kompleks społeczno-gospodarczy, stanowią do dziś przedmiot badań wielu mediewistów polskich¹. Na szczególną uwagę zasługują tu dwa znane centra: Głogów i Świdnica, gdyż tam wyraźnie zarysowały się średniowieczne tendencje, a więc przekształcenia się ośrodków promiejskich w miasta lokacyjne lub posadowienie ich na „surowym korzeniu”.

Celem pracy było ukazanie specyfiki rozwojowej obu wspomnianych centrów na podstawie analizy czynników koniunkturalnych, jak również analiza genezy i uwarunkowań wpływających na dynamikę ówczesnych przekształceń. Ramy chronologiczne pracy ograniczają się głównie do średniowiecza. W celu jednak pełniejszego ukazania dokonujących się w owych miastach różnorodnych procesów konieczne było sięgnięcie do starszych tradycji osadniczych.

¹ Na uwagę zasługują szczególnie: M. Młynarska-Kaletynowa, *Rozwój sieci miejskiej na Śląsku na przełomie XII/XIII i w XIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. XXVIII, nr 3; e a d e m, *Wrocław XII-XIII wieku. Przemiany społeczne i osadnicze*, Wrocław 1986; e a d e m, *Stan badań nad miastem średniowiecznym na Śląsku*, [w:] *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto*, red. K. Wachowski, Wrocław 1995; B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975; H. Münch, *Początki średniowiecznego układu miejskiego ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. V, 1960, z. 3; J. Piekalski, *Uwagi o problemie definicji miasta średniowiecznego. Struktury wczesnomiejskie i późnośredniowieczny model osadnictwa miejskiego*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. A. Kóčka-Krenz i W. Łosiński, Poznań 1998; i d e m, *Centrum średniowiecznego miasta jako problem badawczy archeologa*, [w:] *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa*, red. J. Piekalski i K. Wachowski, „Wratislavia Antiqua. Studia z dziejów Wrocławia”, t. 2, Wrocław 2000; *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*, [w:] *Śląskie sympozja historyczne*, t. 1, red. L. Leciejewicz, Wrocław-Warszawa 1991; J. Pudełko, *Zagadnienie wielkości powierzchni średniowiecznych miast Śląskich*, „Rozprawy Komisji Historii Sztuki”, t. V, Wrocław 1967; oraz autorzy, których badania wpłynęły na rozszerzenie wiedzy o średniowiecznej Świdnicy i Głogowie: M. Chorowska, D. Karst, C. Lasota, *Organizacja przestrzenna produkcji i sprzedaży piwa w średniowiecznej Świdnicy*, „Archaeologia Historica Polona” 1998, t. 7; R. Czernerer, *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródrodkowe wybranych dużych miast Śląska*, Wrocław 2002; R. Czernerer, C. Lasota, *Blok ratuszowy w Świdnicy do połowy XVI wieku*, Wrocław 1997; T. Kozaczewski, *Głogów – miasto średniowieczne*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1973, t. XVIII, z. 1; T. Jurek, *Dziedzic Królestwa Polskiego. Książę głogowski Henryk (1274-1309)*, „Prace Komisji Historycznej PTPN”, t. 45, Poznań 1993.

Przemiany, jakie dokonały się w obu ośrodkach, uzależnione zaistnieniem wielu uwarunkowań, kształtowały ich koniunkturę nie tylko w aspekcie gospodarczym, ale również społecznym, kulturowym i innych. Była ona w średniowieczu powiązana ściśle z wszelkimi zmianami wynikającymi z przyczyn naturalnych, takimi jak: pożary, susze, powódzie, wojny, epidemie itp. Ich wpływ kształtował rozwój i dalsze funkcjonowanie społeczności owych miast. Kolejnym czynnikiem ważnym w rozpatrywaniu progresu tych ośrodków jest zagadnienie władzy i polityki książęcej. Były one w dalszej perspektywie przemian danych ośrodków znaczącymi wyznacznikami dynamicznego ich rozwoju. Należy też wspomnieć o uwarunkowaniach gospodarczych, a więc o handlu i kupcach. Ci ostatni stanowili nośnik różnorodnych informacji, stanowiących często impuls do dalszych przemian. Ich działalność łączyła się także z umiejscowieniem na mapie sieci komunikacyjnej omawianych miast. Wiemy, że położenia obu ośrodków predestynowało je do zawiązywania szerszych kontaktów. Można też sądzić, że ich graniczne usytuowanie narażało te centra na zagrożenie konfliktami militarnymi. Na uwagę zasługują też dogodne warunki naturalne, które sprzyjały osadnictwu. Adaptacja pierwotnego środowiska oraz wpływ przedstawionych powyżej czynników doprowadziły do wykształcenia Głogowa i Świdnicy, jednych ze znaczniejszych ośrodków miejskich na Śląsku.

Jak już wspomniano, do różnorodnych czynników kształtujących koniunkturę ośrodków miejskich w pierwszym rzędzie można zaliczyć specyfikę środowiska naturalnego. Ona to bowiem warunkowała potencjalne możliwości zasiedlenia danego obszaru. Środowisko zmieniało się zgodnie z zamierzeniami wynikającymi z celów działalności ludzi². I tak np. osadnictwo w rejonie Głogowa było w dużym stopniu zależne od Odry i Baryczy, które stanowiły przeszkody trudne do przebycia³. Jedyne przeprawa istniała w Głogowie, drugi bród znajdował się dopiero w Bytomiu Odrzańskim, a więc w odległości około 20 km na zachód od tego ośrodka⁴. Tak więc w XIII wieku były to jedyne dogodne przejście przez Odrę na odcinku od Krosna do Wrocławia. Jak wiemy, układ topograficzny brodu głogowskiego jest bardzo podobny do wrocławskiego, opolskiego i raciborskiego. Podejście do brodu od strony Niemiec schodzi z wysokiego brzegu, gdzie na terasie najczęściej powstawały targi⁵. W przytoczonych wcześniej przykładach miast śląskich targ i samo miasto powstawały zawsze na lewym brzegu rzeki, czyli w

---

² Z. i S. Kurnatowscy, „Czynnik przyrodniczy” a „czynnik ludzki” w rozwoju osadnictwa, [w:] *Civitas et Villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, red. C. Buśko, J. Klápště, L. Leciejewicz, S. Moździoch, Wrocław-Praha 2002, s. 27-35.

³ Z. H e n d e l, *Głogów około roku 1000*, [w:] *Trakt cesarski. Itawa-Gniezno-Magdeburg*, red. W. Dzieduszycki i M. Przybył, Poznań 2002, s. 163.

⁴ M. K u t z n e r, *Głogów*, [w:] *Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą (województwo zielonogórskie)*, t. II: *Dolny Śląsk, Dolne Łużyce*, red. Z. Kaczmarczyk, A. Wędzki, Zielona Góra 1970, s. 137.

⁵ *Ibidem*, s. 136.

miejscu, gdzie była możliwa przeprawa przez rzekę. Punkt ten był równocześnie dogodnym miejscem do obrony.

Inaczej natomiast wygląda kwestia naturalnych czynników warunkujących rozwój osadnictwa Świdnicy. Na szczególną uwagę zasługują tu klimatyczne walory tego regionu. Dzięki nim ma ona nawet dzisiaj znacznie dłuższy okres wegetacyjny, co sugeruje, że powszechnie uprawiano tu winorośl, a także ciepłolubne owoce i warzywa, przynajmniej do XIII wieku⁶. Jednakże od XIV wieku nastąpiło ochłodzenie klimatu, niejednokrotnie objawiające się mroźnymi zimami⁷. Warunki hydrograficzne podgórskiej Świdnicy w pewnym aspekcie są podobne do głogowskich. Bystrzyca, która w rejonie Świdnicy jest zasilana przez Piławę, stwarzała również za sprawą swych starorzeczy pewne trudności w przeprawie⁸. Usytuowanie Świdnicy na pierwszej terasie nadzalewowej ma częste analogie w geografii polskich miast nadrzecznych. Takie położenie cechują przede wszystkim walory obronne⁹. Inną jego zaletą było zabezpieczenie przeciwpowodziowe. Świdnica, okolona przez wzgórza i góry, była enklawą przeciętą przez Bystrzycę z jej dopływami. Naturalne uwarunkowania obronne z czasem zostały wsparte przez osadników umocnieniami ziemnymi, a następnie murami miejskimi. Na uwagę zasługuje też bogactwo występującej tu flory pozwalające na zaspokojenie potrzeb żyjących tu ludzi oraz sprzyjające uprawie i zdrowiu czynniki klimatyczne¹⁰. Osadnictwu w tym regionie sprzyjało także występowanie urodzajnych ziem oraz podziemnych wód¹¹, które niewątpliwie także przyczyniły się do prosperity Świdnicy. Reasumując, obydwie ośrodki dzięki swemu położeniu oraz specyfice środowiska przyrodniczego miały już duże walory wykorzystane w przyszłości.

Omawiając czynniki poświadczające wpływ na koniunkturę Głogowa i Świdnicy, można wspomnieć, że zmiany, jakie zaszły na terenie ziemi głogowskiej w X wieku, odcisnęły swe piętno na topografii Głogowa. Plemię Dziadoszan¹² weszło w skład nowo powstałego państwa polańskiego. Od 963 roku zachodnia granica plemienna stała się równocześnie linią oddzielającą młode państwo słowiańskie od Cesarstwa¹³. Od tego czasu aż do 1157 roku jest to teren stałych starć między

⁶ J. L o d o w s k i, *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI-X w.)*. Podstawy osadnicze i gospodarcze, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 47.

⁷ S. K o t e ł k o, *W średniowieczu – od początków miasta do 1526 r.*, [w:] *Świdnica. Zarys monografii miasta*, red. W. Korta, Wrocław-Świdnica 1995, s. 37.

⁸ W. W a ł c z a k, *Obszar przedsudecki*, Warszawa 1970, s. 144.

⁹ S. L i s z e w s k i, *Geografia miast nadrzecznych*, „Rzeki. Kultura – cywilizacja – historia”, t. 4, Katowice 1995, s. 133.

¹⁰ J. J a n c z a k, *Środowisko geograficzne Polski przedrozbiorowej*, [w:] *Historia chłopów polskich*, t. 1: *Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. S. Inglot, Wrocław 1979, s. 34-64.

¹¹ W. W a ł c z a k, *op. cit.*, s. 166; *Świdnica. Zarys...*, s. 11.

¹² S. M o Ź d z i o c h, *Wczesnośredniowieczne grody śląskie a ówczesne podziały plemiennie*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich...*, s. 104.

¹³ M. K u t z n e r, *op. cit.*, s. 140.

tymi państwami¹⁴. I dlatego polityczną konsekwencją tego stanu były zmiany zachodzące w tutejszym systemie obronnym, który zaczęto rozbudowywać¹⁵. Ówczesnie wytyczona granica owych fortyfikacji przebiegała od Krosna dalej do Iławy i w kierunku Wlenia, linią rzek Kwisy i Bobru. Nie była to przypuszczalnie właściwa granica, gdyż głównymi punktami obrony były położone wzdłuż Odry Krosno, Bytom Odrzański i Głogów. Przed nimi natomiast ciągnął się pas umocnień zwany Wałami Śląskimi¹⁶. To wieloaspektowe znaczenie Głogowa jest poświadczane źródłami, które wskazują na istnienie szlaku komunikacyjnego biegnącego z południowych Niemiec przez Miśnię, Budziszyn do Poznania i Gniezna¹⁷. Był on bardzo ważny dla młodego państwa polskiego, gdyż łączył główne ośrodki administracji Cesarstwa ze stolicą Mieszka I. Głogów był pierwszym znacznym grodem na tym szlaku¹⁸. Należy wspomnieć, że rejon, w którym rozkwitł Głogów, już od czasów starożytnych był miejscem handlu tranzytowego. Dowodzą tego liczne znaleziska importów rzymskich i monet¹⁹. Dlatego powstały tu w drugiej połowie X wieku potężne obwarowania. Ich głównym celem obronnym był gród książęcy i znajdujące się obok podgrodzie²⁰. Analogiczne systemy obronne funkcjonowały też np. w Poznaniu, Międzyrzeczu i Wrocławiu²¹. Charakteryzują się one nie tylko posadowieniem podgrodzia na piaszczystej łasze rzecznej, przez którą przechodził szlak komunikacyjny, ale też lokalizacją grodu książęcego, przeważnie zorientowanego w kierunku głównego zagrożenia, czyli Cesarstwa.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że Głogów został wzniesiony zgodnie z zasadą stosowaną w grodach wczesnego państwa Piastów²². W X wieku nastąpiło zniszczenie lub przemieszczenie starego ośrodka położonego koło dzisiejszej stacji kolejowej. Nastąpiła też wówczas budowa nowego punktu obronnego na Ostrowie Tumskim²³. Powstał tam ośrodek składający się z dobrze ufortyfikowanego grodu

¹⁴ K. Olejnik, *Cedynia, Niemcza, Głogów, Krzyszczków*, „Dzieje narodu i państwa polskiego”, t. I, z. 4, Kraków 1988, s. 5.

¹⁵ L. Kąjzer, *Zamki i społeczeństwo. Przemiany architektury i budownictwa obronnego w Polsce X-XVIII wieku*, Łódź 1993, s. 63 i n.

¹⁶ J. Drabina, *Historia miast śląskich w średniowieczu*, Kraków 2000, s. 83; E. Kowalczyk, *Dolnośląski odcinek pielgrzymki cesarza Ottona III. Rola Wałów Śląskich w kształtowaniu szlaków komunikacyjnych Polski wczesnopiastowskiej*, [w:] *Trakt cesarski...*, s. 129-147.

¹⁷ M. Kutzner, *op. cit.*, s. 142.

¹⁸ Z. Hendel, *op. cit.*, s. 163.

¹⁹ Z. Hilczerówna, A. Urbańska-Łosińska, *Rozwój terenów osadniczych u schyłku starożytności i we wczesnym średniowieczu w południowej części województwa zielonogórskiego*, [w:] *Studia nad początkami...*, s. 68.

²⁰ M. Kutzner, *op. cit.*, s. 143.

²¹ Z. Hilczerówna, A. Urbańska-Łosińska, *op. cit.*, s. 101.

²² M. Kutzner, *op. cit.*, s. 144.

²³ Z. Hilczerówna, A. Urbańska-Łosińska, *op. cit.*, s. 98.

oraz dwóch osad. Jedna z nich pozostała na lewym brzegu Odry. W tym miejscu wzniesiono w XIII wieku zamek, rozwinęło się tam również miasto lokacyjne²⁴.

Omówione przemiany sugerują, iż w okresie wczesnopiastowskim świadomie likwidowano dawne grody plemienne i wznoszono nowe ośrodki władzy administracyjno-wojskowej²⁵. Zjawisko to jest uzasadniane późniejszym włączeniem Śląska do państwa Polan. Wydaje się, że likwidacja dawnych miejscowych struktur administracji plemiennej była jedyną możliwością na połączenie ich z państwem Mieszka I²⁶. Natomiast w późniejszych czasach budowa zamku przy rozbudowującym się mieście lokacyjnym była spowodowana bliskością powstającego tu w XIII wieku centrum osadniczego²⁷.

Początki Świdnicy są wprawdzie mniej skomplikowane, jednakże wśród badaczy ścierają się dwa poglądy na temat powstania tego ośrodka. W kwestii osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Świdnicy doniosłe znaczenie ma istnienie tu we wczesnym średniowieczu osady, być może rybackiej²⁸. Pierwotna osada, z której wykształciło się miasto, znajdowała się na lewym brzegu Bystrzycy²⁹. W związku z wpływem, jaki wywarła na nią tzw. droga podsudecka na przełomie XI-XII wieku doszło do przekształcenia się osady rybackiej w handlową o charakterze targowym. W tym też okresie powstała droga prowadząca z Wrocławia doliną Bystrzycy do Świdnicy i dalej do Czech³⁰. Zmiana ta jednocześnie spowodowała przesunięcie nowego założenia targowego bardziej na północny zachód, wzdłuż podsudeckiego szlaku handlowego. Można domniemywać, że jego centrum znalazło się w okolicy dzisiejszego kościoła parafialnego pw. św. Stanisława i Wacława. Powstało ono zapewne obok wzniesionego w tym samym miejscu kościoła, który występuje w źródłach jako parafialny już w 1239 roku³¹. Cała przedlokacyjna osada została wchłonięta w drugiej połowie XIII wieku przez miasto lokacyjne, które aż po dzień dzisiejszy wyznaczyło kształt zabudowy staromiejskiej. Był to ostatni etap przesuwania się centrum osadniczego, również w tym samym, co poprzednio kierunku³².

²⁴ Z. H e n d e l, *op. cit.*, s. 166.

²⁵ *Ibidem*, s. 164.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ T. K o z a c z e w s k i, *op. cit.*, s. 26.

²⁸ A. K o s m o w s k i, *Środowisko geograficzne miasta Świdnicy i jego regionu*, [w:] *Świdnica. Zarys...*, s. 13; por. A. S z y p e r s k i, *Świdnica. Miasto staropolskiej architektury*, Wałbrzych 1947, s. 4, gdzie autor podaje, że „[...] Świdnica jako osada istniała już za pierwszych Piastów, założona prawdopodobnie w r. 1070, na miejscu znacznie starszego grodu plemienia Ślężan”.

²⁹ S. W o l a n i s k a, *Dzieje Świdnicy do końca XIV wieku*, praca magisterska, maszynopis, Uniwersytet Wrocławski 1979.

³⁰ Por. W. D z i e w u l s k i, *Świdnica*, [w:] *Studia z historii budowy miast polskich*, Warszawa 1957, s. 255 – według tego autora w tym właśnie miejscu stał pierwszy parafialny kościół i znajdowało się najstarsze świdnickie targowisko.

³¹ Por. *ibidem*.

³² S. K o t e ł k o, *op. cit.*, s. 38.

Kwestia rozwoju ośrodka świdnickiego łączy się z problemem funkcjonowania w tym miejscu grodu kasztelańskiego, a zagadnienie to wiąże się także z przebiegiem dróg handlowych. Jak sądzi J. Nowakowa, analiza położenia grodów i miejsc obronnych może być pomocna w wytyczeniu prawdopodobnego przebiegu dróg średniowiecznych. Grody kasztelańskie, pełniąc funkcje administracyjne, musiały mieć między sobą połączenia drogowe. Służyły one nie tylko celom administracyjnym, ale także militarnym czy handlowym³³. Ten drugi cel zwłaszcza we wczesnym średniowieczu, miał duże znaczenie, natomiast od XII wieku zaczęły dominować funkcje handlowe szlaku. Może o tym świadczyć ówczesny rozwój ośrodka świdnickiego³⁴. Progres ten przebiegał równoległe z powstawaniem i rozwojem miast lokacyjnych. Wykształcenie się sieci miejskiej sięgało okresu poprzedzającego przemiany gospodarczo-społeczne i osadnicze³⁵. Szczególnego znaczenia według T. Lalika, w genezie sieci miejskiej nabierają targi przedlokacyjne będące systemem wymiany lokalnej³⁶. W obszarze centralnym Śląska położenie grodów ze strefy przygranicznej, jak też tych ze strefy dobrze zagospodarowanej, np. w okolicach Niemczy czy Legnicy, wskazuje na regularne rozmieszczenie targów kasztelańskich. Duże znaczenie dla poruszanej tu problematyki miał leżący w Sobocie pod Ślężą targ na drodze łączącej Wrocław z Niemcżą. Jego bliskość być może również wpływała na rozwój ośrodka świdnickiego. Interesujące jest, że w tym okresie maleje znaczenie kasztelani w Grodziszczu³⁷. Być może została ona zniszczona po najeździe tatarskim w 1241 roku. Najprawdopodobniej jednak położony tu dawny gród obronny stracił swe znaczenie na rzecz pobliskiej Świdnicy – prężnie rozwijającej się osady targowej³⁸. Poświadczałoby to więc wzrost rangi ośrodka świdnickiego, udokumentowany także pojawiającymi się wówczas informacjami o rozwoju Świdnicy.

Intensywna kolonizacja w pierwszych dziesięcioleciach XIII wieku dotarła do leśnych terenów pogranicznych, w mniejszym zaś stopniu objęła już zagospodarowane obszary środkowej części Śląska³⁹. W procesie urbanizacji reformującej także system agrarny, nastąpiły zmiany w zagęszczeniu sieci targowo-miejskiej. Jednakże istotne przemiany w osadnictwie miejskim na Śląsku nastąpiły dopiero

³³ J. Nowakowa, *op. cit.*, s. 197.

³⁴ *Ibidem*, s. 26.

³⁵ M. Młynarska-Kaletynowa, *Rozwój sieci...*, s. 349; eadem, *Stan badań...*, s. 16; H. Münch, *op. cit.*, s. 358.

³⁶ T. Lalik, *Geneza sieci miasteczek w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Roslanowski, Warszawa-Poznań-Toruń 1976, s. 117.

³⁷ M. Chorowska, *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003, s. 24.

³⁸ S. Wolańska, *op. cit.*, s. 9.

³⁹ M. Młynarska-Kaletynowa, *Rozwój sieci...*, s. 353.

około połowy XIII wieku. Akcja lokacyjna objęła w tym czasie główne ośrodki grodowo-miejskie, szczególnie nasilenie tego zjawiska daje się zauważyć w centralnych obszarach Śląska⁴⁰. Jak stwierdziła M. Młynarska-Kaletynowa, najznacześniejszymi nowymi założeniami miejskimi były wtedy lokowany przed 1250 rokiem Brzeg nad Odrą oraz Świdnica⁴¹. Według autorki powstała ona przed 1249 rokiem, w centrum gęstego osadnictwa kasztelani strzegomskiej, na trasie nowych połączeń komunikacyjnych wiodących z Wrocławia do Czech. Badaczka pomija tu kwestię kasztelani w Grodziszczu, która w tym czasie straciła znaczenie. I, jak wspomniałem, to ostatnie zjawisko czyni wiarygodną tezę, iż na przełomie XII i początku XIII wieku rozwijająca się już prężnie Świdnica dzięki kolejnemu impulsowi wzmocniła swój status. Wpływa on również pozytywnie na koniunkturę ośrodka. Można wnioskować, że rozwój w połowie XIII wieku sieci miejskiej nie był dostosowany w pełni, jak w okresie przedlokacyjnym, do pełnienia funkcji administracyjno-ekonomicznych, a raczej był on uwarunkowany potrzebami gospodarczymi, jakie stwarzało rozwijające się zaplecze wiejskie oraz wzrastająca intensyfikacja wytwórczości rzemieślniczej i ożywienie handlu bliskiego i dalekosiężnego⁴².

Szczególne znaczenie dla rozwoju Świdnicy miały też trakty handlowe, krzyżujące się bądź w samym ośrodku, bądź przechodzące w pewnej odległości od niego. Do najbardziej znaczących należał szlak bursztynowy, który już od starożytności wpływał na rozwój całego Śląska. Wiodąc znad Adriatyku, przechodził on przez Kłodzko, Niemczech lub Sobótkę do Wrocławia i dalej zmierzał ku Bałtykowi. Następnym szlakiem przebiegającym już przez Świdnicę była tzw. droga podsudecka, która funkcjonowała już w XII wieku. Z tą drogą w Świdnicy łączyły się dwie kolejne wychodzące z Wrocławia. W późnym średniowieczu znaczenia nabrała też droga wychodząca ze Świdnicy i wiodąca w górę Bystrzycy do Mieroszowa. Usytuowanie Świdnicy we wczesnym średniowieczu na obrzeżach osadnictwa wczesnopiastowskiego nie stanowiło przeszkody w rozwoju ośrodka, przeciwnie – wpłynęło dodatnio na jego rozkwit. Usytuowanie na drodze podsudeckiej, a dodatkowo na granicy kasztelani strzegomskiej i niemczańskiej, pozwoliło jej w pierwszej połowie XIII wieku osiągnąć rangę miasta. Funkcjonowanie w Świdnicy komory celnej stało się świadectwem znaczenia tego ośrodka w średniowieczu (por. J. Nowakowa). Można domniemywać też o wczesnośredniowiecznym rodowodzie Świdnicy, który mógł się wiązać z kontrolą przeprawy istniejącej w tym miejscu na Bystrzycy. Przez nią właśnie wiodła droga z Niemczy poprzez Grodziszcz do

---

⁴⁰ *Ibidem*, s. 357.

⁴¹ *Schlesische Urkundenbuch*, Bd. II, wyd. W. Irgang, Wien-Köln-Graz 1971, nr 257; pierwsza wzmianka o Świdnicy pochodzi z 1243 r. z dokumentu lokacyjnego pobliskiej wsi Psenno, której położenie określono jako „*prope Swidnicz*”.

⁴² Por. przyp. 1.

Strzegomia⁴³. Funkcjonowanie wspomnianych grodów kasztelańskich przy drodze podsudeckiej było zgodne z pełnionymi przez nie funkcjami związanymi z obroną granicy. Takie ich położenie sprzyjało także rozwojowi gospodarki wiejskiej, wskazuje na to m.in. gęsto zasiedlone zaplecze o dawnych tradycjach osadniczych, jakie skupiało się wokół Niemczy i Strzegomia⁴⁴.

W Głogowie rozwój handlu materializował się dzięki instytucji targu, z którego zyski czerpała nie tylko władza świecka (książe i kasztelan), ale także biskup, kanonicy kolegiaty i klasztor w Obrze⁴⁵. Postępujące rozdrobnienie w zakresie topografii i administracji dawnego zwarteo ośrodka osadniczego, jakim był w X-XII wieku gród z podgrodziami, było zjawiskiem bardzo charakterystycznym dla rozwoju wielu polskich osad. Kolejny etap ewolucji ośrodka stanowiła lokacja. Wiązała się ona głównie z organizowaniem targu, a także rozwojem handlu tranzytowego i lokalnego w sąsiedztwie grodu spełniającego funkcje administracyjno-wojskowe⁴⁶. Targ głogowski rozpoczął swe funkcjonowanie najprawdopodobniej tak jak wrocławski, opolski i raciborski na przełomie XIII wieku. Znaczące jest także pojawienie się w Głogowie kasztelanów w pierwszej połowie XII wieku. Być może doprowadziło to do utraty znaczenia⁴⁷ znajdującej się tu marchii granicznej⁴⁸ zorganizowanej przez Bolesława Krzywoustego.

Wspomnieć też należy, że w XIII wieku Henryk Brodaty rozpoczyna zagospodarowywanie terenów niezasiedlonych⁴⁹. Równocześnie pojawia się na tym obszarze duża własność rycerska. Wpływa to na wzmożenie kolonizacji osadniczej oraz, w konsekwencji, do wykształcenia się regionalnego targu. W Głogowie rolę dodatkowego czynnika inicjującego osadnictwo odgrywał często przebywający w grodzie książę⁵⁰, a także istniejący tu ośrodek kościelny.

Dodać można, że przebiegający przez Głogów szlak handlowy wpływał znacząco na proces tworzenia się osady targowej⁵¹. Jednak stracił on z czasem na swym znaczeniu. Wynikało to głównie z postępującego wówczas regresu gospodarczego

⁴³ M. Młynarska-Kaletynowa, *Rozwój sieci...*, mapa pt. *Osadnictwo wczesnośredniowieczne (do roku 1250) między rzekami Bystrzycą i Oławą*, załączona do artykułu na s. 40-41 (ryc. 2); por. mapę w pracy S. Młodziejoch, *Funkcje gospodarcze śląskich grodów kasztelańskich w państwie wczesnopiastowskim*, „Studia Lednickie II”, Poznań-Lednica 1991, s. 36, ryc. 3.

⁴⁴ M. Młynarska-Kaletynowa, *Rozwój sieci...*, s. 351.

⁴⁵ M. Kutznier, *op. cit.*, s. 147.

⁴⁶ K. Buczek, *Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 35-36.

⁴⁷ J. Drabina, *op. cit.*, s. 85.

⁴⁸ T. Lalik, *Marchia w Polsce XII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1968, R. 73, s. 817-832; inny pogląd na tę kwestię wysuwa K. Maleczyński, *Ze studiów nad organizacją państwa polskiego w XI i XII wieku*, „Sobótka” 1968, R. XXIII, z. 3, s. 349-370.

⁴⁹ B. Zientara, *op. cit.*, s. 127.

⁵⁰ M. Chorowska, *op. cit.*, s. 74-75.

⁵¹ M. Kutznier, *op. cit.*, s. 148.

Wielkopolski⁵². W pierwszej połowie XIII wieku nabrała znaczenia tzw. wysoka droga łącząca Niemcy przez Wrocław i Kraków z Rusią, która, ze względu na jej znaczną odległość od Głogowa, minimalizowała znaczenie tego traktu dla grodu. Przymyślnie powstaje tutaj już nowy targ o znaczeniu lokalnym.

Należy też rozważyć problem powstania osady targowej. Jej centrum znajdowało się prawdopodobnie na zachód od lokacyjnego miasta, tzn. na terenie obecnej stacji kolejowej i w pobliżu elektrowni. Zabudowa tej osady obejmowała swym zasięgiem zachodnie tereny miasta kolonizacyjnego, co m.in. może poświadczać kościół parafialny pod wezwaniem św. Piotra⁵³. Biorąc pod uwagę analogie z innych miast śląskich, przypuszcza się, że w jego sąsiedztwie znajdował się plac targowy. Wydaje się także, że w pobliżu owego targu była również przeprawa przez rzekę. Jednak uległa ona z czasem zagospodarowaniu, tak jak i obszar osady w czasie lokowania Nowego Miasta.

Można więc stwierdzić, że Głogów utrzymał swą pierwotną funkcję głównego ośrodka administracji i obrony, natomiast kształtowanie się tu ośrodka rzemieślniczo-handlowego było zjawiskiem wtórnym. Słabość bodźców ekonomicznych nie pozwalała na uformowanie się dużej osady targowej. W Głogowie w pierwszej połowie XIII wieku nie zaobserwowano również tendencji do scalenia całego konglomeratu osadniczego. Tendencje te wyraźniej zaznaczyły się w ewolucji innych dużych, śląskich ośrodków protomiejskich. Ujednolicenie i zwarcie całego zespołu osadniczego nastąpiło dopiero w momencie lokacji miasta⁵⁴.

W roku 1253 dokonano z inicjatywy księcia Konrada I lokacji Nowego Miasta Głogowa⁵⁵. Potwierdzający to dokument nie zachował się i tylko na podstawie dokumentu z 13 grudnia 1253 roku dotyczącego nadania miastu praw wolności zgodnie z ugodą pomiędzy księciem a biskupem oraz kapitułą kolegiaty dowiadujemy się, że takie wydarzenie nastąpiło⁵⁶. W tym czasie Głogów był już stolicą znacznego księstwa⁵⁷. Pod władzą Konrada I znalazły się takie miasta, jak: Bytom Odrzański, Krosno, Ścinawa, Żagań, Koźuchów, Szprotawa, Wschowa, Międzyrzecz i Przewóz⁵⁸. Po śmierci Konrada I w 1273 lub 1274 roku i po pięcioletnim okresie współrządów jego trzech synów: Henryka, Konrada Garbatego i Przemka,

---

⁵² *Ibidem*, s. 150.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Z. K a c z m a r c z y k, *Rozwój miast nad Środkową Odrą i Dolną Wartą do końca XV wieku*, [w:] *Studia nad początkami...*, s. 572.

⁵⁶ M. K u t z n e r, *op. cit.*, s. 151; por. T. K o z a c z e w s k i, *op. cit.*, s. 12-14, 21, 23-28.

⁵⁷ R. Żerelik, *Dzieje Śląska do 1526 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, Wrocław 2002, s. 60-61; T. J u r e k, *Geneza księstwa głogowskiego*, „Przegląd Historyczny” 1987, t. LXXVIII, z. 1, s. 90.

⁵⁸ T. J u r e k, *Konrad I głogowski. Studium z dziejów dzielnicowego Śląska*, „Roczniki Historyczne” 1988, R. LIV, s. 129.

księstwo rozpadło się na trzy części, każdy z synów objął po jednej⁵⁹. Henrykowi przypadł Głogów⁶⁰. W czasie swych rządów zdołał on powiększyć ziemie księstwa kilkakrotnie do stanu posiadanego przez jego ojca. Dzięki swym talentom dyplomatycznym wszystko, co zdobył pozwalało mu na konkurowanie z Wacławem II i Władysławem Łokietkiem o koronę królewską. Jednak śmierć Henryka w 1309 roku przerwała te starania⁶¹.

Okres rządów w Głogowie Konrada I i jego syna Henryka był dla tego ośrodka czasem największego, trwającego 58 lat rozkwitu⁶². W XIV wieku nastąpiło powolne zmniejszenie się jego znaczenia, a regres ten pogłębiło zdobycie miasta przez Jana Luksemburskiego.

W wyniku walk, do których doszło później, Głogów został podzielony na dwie części. Nie stanowił więc już jednego systemu polityczno-ekonomicznego i dlatego, mimo że w mieście mieszkało dużo ludzi, następuje w tej fazie średniowiecza jego degradacja⁶³.

Należy też rozważyć niektóre aspekty gospodarcze ważne dla ówczesnego Głogowa. W początkowym okresie podstawą egzystencji miasta był drobny handel⁶⁴. Dopiero pod koniec XIII wieku pojawiło się tutaj zorganizowane rzemiosło. Wprawdzie znaczenie handlu dla osady targowej w pewnym zakresie już omówiono, ale można zauważyć, że po 1250 roku zaczął się on coraz bardziej dynamicznie rozwijać, dzięki temu, że obejmował swym zasięgiem granicę dwóch stref gospodarczych. Głogów odgrywał więc w tym czasie rolę ośrodka regionalnego⁶⁵, a monopol handlowy zapewniało mu prawo mili, obowiązujące tu najprawdopodobniej od lat 80. XIII wieku⁶⁶. Na wymianę miejscową pewien wpływ miał także handel tranzytowy, który był obserwowany już we wcześniejszych epokach. Impulsem do dalszego rozwoju ośrodka głogowskiego było ponowne ożywienie ośrodków miejskich w Wielkopolsce, szczególnie Poznania⁶⁷. Przez Głogów, położony na szlaku między południowymi Niemcami a Wielkopolską, ponownie zaczęły przepływać towary tak potrzebne Wielkopolsce. Dla prosperity tego centrum szczególne znaczenie miała okresowa koniunkturalność, ściśle związana z przemianami polityczno-handlowymi.

⁵⁹ T. Jurek, *Dziedzic...*, s. 7 i n.

⁶⁰ T. Jurek, *Księstwo głogowskie pod rządami synów Konrada I (1273-1290)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1987, nr 3, s. 397.

⁶¹ J. D r a b i n a, *op. cit.*, s. 91-92.

⁶² *Ibidem*, s. 92.

⁶³ *Ibidem*, s. 93.

⁶⁴ M. K u t z n e r, *op. cit.*, s. 158.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 159.

⁶⁶ T. Jurek, *Dziedzic...*, s. 90.

⁶⁷ J. N o w a k o w a, *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, Wrocław 1951, s. 49, 113 i n.

Szczególny progres w miejskim rękodzielnictwie głogowskim zauważalny jest dopiero po połowie XIV wieku. Jednym z głównych źródeł dochodu mieszczan było również warzenie piwa. Ze względu na uzyskane przez ten ośrodek w końcu XIII wieku prawo mili, likwidujące w najbliższej okolicy wszelkie browary, dochód z warzonego piwa był znaczny. Przywilej jego produkcji mieli tylko nieliczni mieszczanie. Związany był on tylko z pewnymi domami⁶⁸. Najpierw piwo wyrabiano w piwnicach, a dopiero później w miejskim i w dzierżawionych browarach⁶⁹. Z pewnością też działali rzemieślnicy produkujący na potrzeby księcia i jego dworu oraz dla biskupa. Należy wspomnieć, że mieli oni prawo sprzedaży tego trunku okolicznym wioskom. W wyniku zatargów odnośnie do sprzedaży, doszło nawet w 1343 roku między miastem a jurydyką kolegiacką do „wojny piwnej”⁷⁰.

Jeżeli chodzi o Świdnicę to czynnikiem wpływającym twórczo na jej rozwój była polityka księcia Bolka I. Miasto to wchodziło wówczas w skład jednego z największych księstw na Śląsku. Politykę księcia Bolka I kontynuowali jego syn, książę Bernard, i wnuk, Bolko II, dzięki którym ośrodek świdnicki prężnie się rozwijał.

Rozważając dziewięćdziesięcioletni 1278-1368 okres działalności Piastów śląskich linii świdnickiej, wypada podkreślić, iż władcy ci w krótkim czasie zdołali zdobyć znaczącą pozycję w Europie Środkowej. Świadectwem tego była rola, jaką odegrali w stosunkach międzynarodowych. Dokumentuje to rozległy terytorialnie obszar ich panowania, siła gospodarcza i militarna tych księstw oraz korzystne dla Śląska koligacje dynastyczne. Wspomnieć można ich pokrewieństwo ze wszystkimi liczącymi się wówczas w tej części Europy dynastiami: bezpośrednio z królami Polski, Przemyślidami, Luksemburgami, węgierskimi Andegawenami i brandenburskimi Asuańczykami oraz Wittelsbachami. Uczestniczyli też w wielu zamierzeniach politycznych mających duże znaczenie dla stosunków gospodarczo-społecznych panujących w tej części Europy. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że owe rozległe koneksje pozwoliły im najdłużej na Śląsku bronić swej niezależności. Poprzez swą politykę chcieli oni utrzymać niezależność od zewnętrznych ośrodków władzy. W ich polityce można zatem wyodrębnić dwa zasadnicze okresy: antyczeski i proluksemburski, których cezurą są układy sukcesyjne z lipca 1353 roku. W pierwszym książęta świdniccy i jaworscy przeciwstawiali się naporowi Przemyślidów i Luksemburgów na Śląsk, dlatego związali się z Wittelsbachami i królami Polski oraz węgierskimi Andegawenami i Habsburgami. Kiedy przewagę w Europie zdobyli Luksemburgowie, rozpoczął się dla ostatniego z linii świdni-

---

⁶⁸ M. Chorońska, D. Karst, C. Lasota, *op. cit.*, s. 159, być może w Świdnicy otrzymali go wszyscy pełnoprawni mieszczanie w czasie lokacji miasta.

⁶⁹ M. Kutner, *op. cit.*, s. 163.

⁷⁰ *Ibidem.*

ckiej – Bolka II – okres współpracy z nimi⁷¹. Stwierdzić trzeba, że okres ten był kulminacją potęgi jego księstwa⁷², ale również zapowiedzią jego zmierzchu.

*

Reasumując powyższe ustalenia, należy zaznaczyć, że w X wieku Głogów był zwartym zespołem osadniczym. W jego skład wchodził doskonale ufortyfikowany gród wczesnopañstwowy, który był usytuowany na wyspie między rzekami Baryczą i Odrą, oraz dwie osady. Pierwsza znajdowała się na prawym brzegu Odry, gdzie funkcjonowała najstarsza przeprawa przez rzekę, druga natomiast zajmowała teren naprzeciw grodu książęcego, na lewym brzegu rzeki⁷³. Można sądzić także, iż gród stanowił w owym czasie centrum osadnicze o charakterze militarno-administracyjnym. Strategiczne położenie i dobrze rozwinięte zaplecze osadnicze powodowały, że ośrodek ten należał do najważniejszych grodów stanowiących, oprócz Wrocławia, Bytomia Odrzańskiego i Krosna, główną linię obrony zachodniej granicy państwa polskiego⁷⁴. Wydarzenia z XIV wieku doprowadziły do upadku znaczenia Głogowa.

Inaczej było w Świdnicy, która w tym okresie była już jednym z większych ośrodków na Śląsku. Panująca tutaj koniunktura spowodowała stały wzrost znaczenia miasta. Porównując rozwój Głogowa z przemianami zachodzącymi w Świdnicy, należy jednak wspomnieć, że ośrodki te odgrywały też inne role polityczne, militarne i gospodarcze w dziejach Śląska. O ile Głogów był jednym z głównych punktów zatrzymujących napór militarny Cesarstwa i jego wasali, o tyle Świdnica w tym samym czasie była dopiero małą osadą powstałą na szlaku handlowym. Odbywająca się tam wymiana dopiero później stała się dla niej jednym z impulsów rozwojowych.

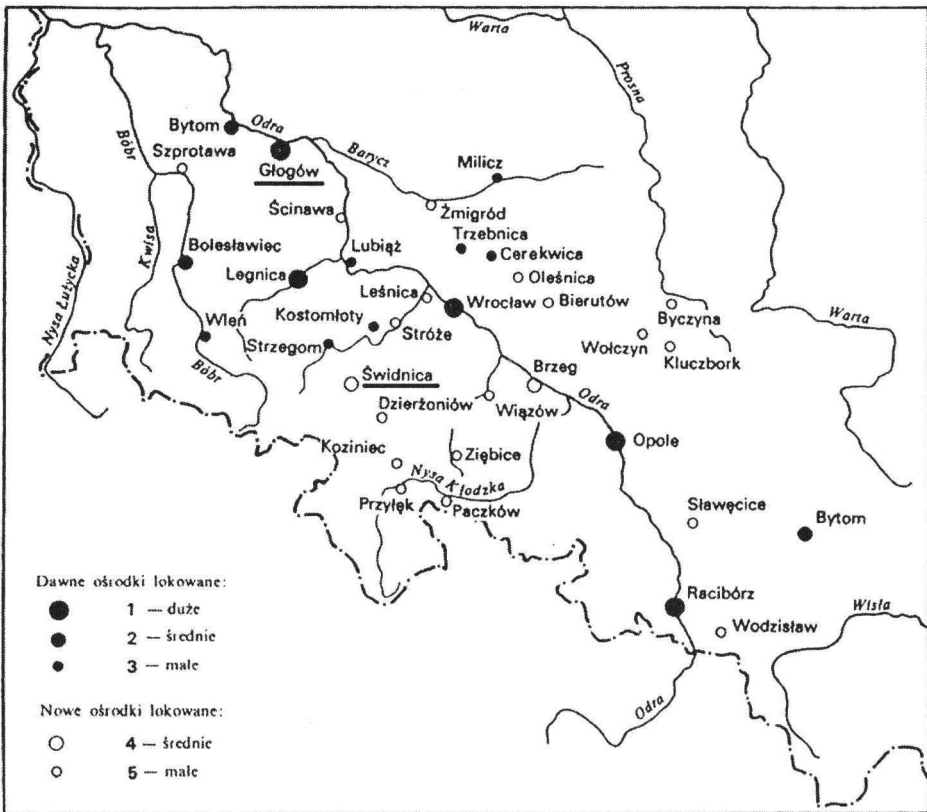
Z czasem, w wyniku przyłączenia terytoriów Dziadoszan do państwa piastowskiego, Głogów stał się ważnym ośrodkiem grodowym odgrywającym dużą rolę w ramach administracji państwowej. Był też miejscem wymiany handlowej między wschodem a zachodem, stanowiąc bramę do szlaków wielkopolskich. Na uwagę zasługuje, iż był on dzięki otrzymaniu prawa mili, najprawdopodobniej już od 1280 roku, centrum handlu regionalnego na tym terenie. Wspomniano jednakże wcześniej o jego funkcjach handlowych i politycznych, które w XIV wieku uległy ograniczeniu. Podkreślić tu należy wielki wpływ ówczesnych książąt na rozwój

⁷¹ J.M. G r u z l a, *Podłoże polityczne koligacji dynastycznych i kierunki polityki Piastów linii świdnickiej*, „Rocznik Świdnicki” 1998, t. 28, s. 22-23.

⁷² M. C h o r o w s k a, *op. cit.*, s. 26; o przesłankach podkreślających znaczenie umysłowe ostatnich władców Świdnicy wspomina D. A d a m s k a-H e ś, *Personel kancelaryjny księżnej Agnieszki świdnicko-jaworskiej w latach 1368-1392*, „Sobótka” 2000, nr 3, s. 442; e a d e m, *Urzednicy nadworni księżnej Agnieszki w latach 1368-1392*, „Sobótka” 2000, nr 2, s. 283-296.

⁷³ Z. H e n d e l, *op. cit.*, s. 172.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 173.

Ryc. 1. Lokacje miejskie około połowy XIII wieku
(wg M. Młynarska-Kaletynowa, *Rozwój sieci...*, s. 358)

gospodarczy i terytorialno-polityczny obu ośrodków. W Świdnicy w tym zakresie widoczna jest działalność Piastów z linii świdnicko-jaworskiej, a w Głogowie charakterem i instynkt dyplomatyczny można dostrzec u Konrada I i jego syna Henryka. Prowadzona przez nich polityka stanowi ewidentny przykład zależności między panującym a stanem politycznym i gospodarczym miasta.

Od początku powstania Głogowa na jego koniunkturę w głównej mierze złożyło się szczególne położenie tego centrum na przecięciu szlaków handlowych wiodących z Wielkopolski i Pomorza na Śląsk, do Niemiec i Czech. Usytuowanie graniczne i związane z tym ciągłe zagrożenie oraz zdarzające się wojny wpływały negatywnie na umacnianie się w tym miejscu ośrodka handlowego. Dlatego, mimo znacznej roli politycznej i militarnej, a także bardzo dobrego usytuowania geograficznego, miasto nie osiągnęło takiego znaczenia, jak Wrocław czy Świdnica. Porównując zatem ośrodek świdnicki do głogowskiego, można zauważyć, że ten pierwszy, dzięki swemu peryferyjnemu położeniu, uniknął skutków konfliktów politycznych i militarnych oddziaływujących często negatywnie na rozwój niektórych ośrodków śląskich w X-XII wieku. Być może dzięki temu w pierwszej połowie XIII wieku powstał tu ośrodek, który z czasem zaczął ogrywać coraz ważniejszą rolę. Jego rozwój wiązał się z kasztelanią, później z ośrodkiem miejskim i centrum administracyjnym oraz handlowym księstwa świdnicko-jaworskiego.

Ze względu na ściśle powiązania wspomnianych czynników wpływających w sposób zasadniczy na przemiany koniunkturalne wspomnianych ośrodków można stwierdzić, że generalnie ukazały nam one dwie drogi rozwoju miast śląskich – zależne zarówno od kontynuacji tradycji, jak i od nieraz nieoczekiwanej prosperity nowo powstających centrów.

Tadeusz Serylak

MITTELALTERLICHER, KONIUNKTURELLER WANDEL DER STÄDTE GŁOGÓW (GLOGAU) UND ŚWIDNICA (SCHWEIDNITZ)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Es gibt viele Faktoren, die Konjunktur des mittelalterlichen Schlesiens bauten. In diesem Kontext als besonders interessant sehen wir die Entwicklung der Städte Glogau und Schweidnitz. Trotz der unterschiedlichen geographischen Lage, beide lagen am Fluss, was sich im Laufe der Zeit als sehr bedeutend für ihre Entwicklung zeigte. Man muss aber auch andere Faktoren besprechen, die eine sehr große Rolle bei der Gestaltung dieser schlesischen Zentren hatten, nämlich die Politik und Machtkämpfe der Fürsten. Das nächste Problem bei der Beschreibung von der Entwicklung dieser Städte war die Existenz beider Orten an der Handelsstrecken. Der Autor analysierte auch den Einfluss der Kaufleuten auf die hiesige Konjunktur, die den regionalen oder weitreichenden Warenaustausch führten. Der nächste Faktor, war ihre Grenzlage. Die ökonomische Konjunktur Glogaus und Schweidnitz verlief unterschiedlich. Der erste Ort

als Bollwerk des Herzog Polens Mieszko I, wehrte sein Land vom Eindringen aus westlicher Seite. Seine Blüte erlebte er zwischen 10.-12. Jh. Und dann in der Mitte des 13. Jh. Damals hat sich nämlich die politische Grundlage verändert. Es kam die Stadtverfassung, die man als Deutsches Recht bezeichnet, und beide Orte wurden rechtlich und kulturell zur Städte im mitteleuropäischen Sinne erhoben.